

УДК 342.41:355.233]:378.016(477)“364”

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.16>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ БАЗОВОЇ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Горінов П.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри правознавства**та галузевих юридичних дисциплін,**директор Навчально-наукового інституту права та політології**Українського державного університету**імені Михайла Драгоманова*

ORCID: 0000-0002-8294-2784

Макарова О.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри теорії та історії держави і права,**заступник директора з навчально-методичної роботи**Навчально-наукового інституту права та політології**Українського державного університету**імені Михайла Драгоманова*

ORCID: 0000-0002-0208-9737

Горінов П.В., Макарова О.В. Конституційно-правові основи базової загальновійськової підготовки здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану.

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу конституційних засад запровадження базової загальновійськової підготовки для здобувачів вищої освіти в Україні в умовах воєнного стану. Враховуючи конституційно встановлений обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни (ст. 65 Конституції України), автори обґрунтовують необхідність і своєчасність інтеграції військової компоненти у систему вищої освіти як механізму реалізації оборонної функції держави.

Проаналізовано законодавчі та нормативні акти, зокрема Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Постанову Кабінету Міністрів України № 734 від 21.06.2024 р. Зазначено, що нововведення зобов'язує осіб чоловічої статі, які здобувають вищу освіту, проходити теоретичну і практичну військову підготовку в межах освітньої програми.

Зміст статті охоплює правовий статус базової військової підготовки як обов'язкової освітньої компоненти, її інтеграцію в навчальні плани та акцент на практикоорієнтованому підході. Звернено увагу на співпраці між Міністерством освіти і науки України та Генеральним штабом ЗСУ щодо погодження типових програм.

Окремо розглянуто педагогічні та ідеологічні цілі базової загальновійськової підготовки, зокрема формування національної ідентичності, патріотизму, правової культури, відповідальності за долю держави. Аналізовано навчальні модулі, які включають домедичну, тактичну, топографічну, вогневу, психологічну підготовку та знання з міжнародного гуманітарного права.

У статті також проаналізовано соціально-правові виклики, пов'язані з ризиками зловживань правом на відстрочку від мобілізації, що підтверджує важливість запровадження єдиних вимог до усіх здобувачів вищої освіти. Автори доходять висновку, що впровадження загальновійськової підготовки забезпечує збалансоване поєднання права на освіту із обов'язком захисту держави.

У підсумку зазначається, що базова загальновійськова підготовка, як інструмент державної політики безпеки, відповідає сучасним викликам і сприяє зміцненню обороноздатності держави, мобілізаційного резерву та готовності громадян до участі у національному спротиві відповідно до засад Конституції України.

Ключові слова: конституційний обов'язок, базова загальновійськова підготовка, військова служба, мобілізаційна підготовка, обороноздатність держави, патріотичне виховання, правове регулювання.

Gorinov P.V., Makarova O.V. Constitutional and legal foundations of basic general military training for higher education students under martial law.

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the constitutional foundations for implementing basic general military training for higher education students in Ukraine under martial law. Considering the constitutionally established duty of citizens to defend their homeland (Article 65 of the Constitution of Ukraine), the authors justify the necessity and timeliness of integrating the military component into the higher education system as a mechanism for fulfilling the state's defense function.

The study analyzes legislative and regulatory acts governing the procedure for conducting basic general military training, particularly the Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service» and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 734 dated June 21, 2024. It is noted that the new regulation obliges male students in higher education institutions to undergo both theoretical and practical military training as part of their academic programs.

The article addresses the legal status of basic military training as a mandatory educational component, its integration into curricula, and the emphasis on a practice-oriented approach. Special attention is given to the cooperation between the Ministry of Education and Science of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine in coordinating model training programs.

Pedagogical and ideological objectives of basic general military training are also examined, including the formation of national identity, patriotism, legal awareness, and a sense of responsibility for the fate of the state. The article analyzes training modules that cover first aid, tactical and topographic skills, firearms training, psychological resilience, and knowledge of international humanitarian law.

Furthermore, the article explores socio-legal challenges associated with the risks of abuse of the right to defer mobilization, highlighting the importance of introducing uniform requirements for all higher education students. The authors conclude that the implementation of general military training ensures a balanced combination of the right to education and the constitutional duty to defend the state.

In conclusion, the article states that basic general military training, as an instrument of national security policy, meets current challenges and contributes to strengthening the country's defense capability, mobilization reserve, and citizens' readiness to participate in national resistance in accordance with the principles of the Constitution of Ukraine.

Key words: constitutional duty, basic general military training, military service, mobilization readiness, national defense capability, patriotic education, legal regulation.

Постановка проблеми. В умовах широкомасштабної збройної агресії проти України перед державою постають безпрецедентні виклики, що вимагають мобілізації всіх наявних ресурсів, у тому числі людських, організаційних, освітніх і правових. Одним із найважливіших елементів національної безпеки в цей період є системна підготовка громадян до виконання військового обов'язку, що обумовлює необхідність впровадження ефективних механізмів залучення молоді до оборонного сектору. Усвідомлення вагомості цього завдання ґрунтується не лише на правових приписах, а й на морально-етичних і конституційних засадах суспільного життя, зокрема ст. 65 Конституції України, що визначає захист Вітчизни як обов'язок кожного громадянина.

Конституційно-правова природа військового обов'язку не зводиться до формальної вимоги, що встановлюється державою в умовах воєнного стану. Це категорія комплексна, яка поєднує етичні засади патріотизму, історичну спадкоємність, колективну відповідальність та персональну правосвідомість. У період збройної російської агресії, коли питання збереження державності набуває визначального значення, виконання військового обов'язку постає не лише як імперативний припис, а як акт свідомого вибору, що засвідчує готовність до захисту фундаментальних цінностей – свободи, суверенітету, територіальної цілісності. Саме тому, обґрунтована інтеграція військової компоненти до освітнього процесу у закладах вищої освіти виглядає як інструмент конституційного порядку та реалізації оборонної функції держави.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена не лише зовнішньою загрозою, а й внутрішньою потребою в оновленні парадигми взаємовідносин між освітою, правом і національною безпекою. Введення базової загальновійськової підготовки для здобувачів вищої освіти потребує комплексного аналізу її конституційних засад, правового регулювання, форм і механізмів реалізації. Це нововведення є не просто технічним інструментом зміцнення мобілізаційного потенціалу, а важливим етапом формування правової культури, національної ідентичності та громадянської зрілості молоді в умовах надзвичайних загроз. На цьому тлі актуалізується необхідність вироблення системних підходів до інтеграції військової підготовки в систему вищої освіти як невід'ємного елементу державної безпекової політики.

Мета дослідження полягає у формулюванні та концептуалізації конституційно-правових засад впровадження базової загальновійськової підготовки у сферу вищої освіти як цілісного правового інституту, що перебуває на перетині освітньої політики, оборонного законодавства та конституційного порядку. У межах поставленої мети здійснюється спроба виявити структурну логіку взаємозв'язку між публічним обов'язком захисту Вітчизни, гарантованим Основним Законом, і освітньою функцією держави в умовах воєнного стану. Дослідження орієнтоване на всебічне осмислення правової природи нововведення як елемента реалізації національної безпекової політики, що одночасно формує мобілізаційний резерв, посилює громадянську відповідальність і слугує інструментом державної консолідації через освіту, патріотичне виховання та формування правової свідомості.

Стан опрацювання проблематики. Питання військової підготовки цивільного населення, зокрема молоді, та правових засад забезпечення обороноздатності держави через механізми освіти стали предметом досліджень низки українських науковців. У межах конституційного права значний внесок у дослідження проблематики військового обов'язку та оборонної функції держави зробили В.Д. Бабкін, І.О. Кресіна, Ю.С. Шемшученко, , які розглядали взаємозв'язок між конституційними засадами національної безпеки та реалізацією оборонної політики держави засобами права.

Питання нормативного регулювання військової служби та мобілізаційної підготовки аналізували у своїх працях К.Л. Бугайчук, О.І. Зозуля, О.М. Романова, які акцентували увагу на особливостях реалізації військового обов'язку в умовах загрози державній безпеці.

Аспекти інтеграції військової підготовки в освітній процес розглядали також Ю.В. Гикало, О.В. Петришин, Г.С. Поповиченко, які порушували питання формування національної правосвідомості та громадянської ідентичності через освітні практики в умовах воєнного стану.

Водночас правові підходи до реалізації базової військової підготовки та національно-патріотичного виховання в контексті вищої освіти розробляли І.Д. Бех, Т.В. Бова, О.П. Жаровська, які наголошували на важливості поєднання освітніх, військових і правових інструментів задля зміцнення обороноздатності держави. Окрему увагу в науковому дискурсі було приділено нормативно-правовому забезпеченню процесу загальновійськової підготовки у працях О.П. Вербовенка, Т.М. Коломойця, М.В. Матвійчука де аналізувалися як загальні засади функціонування безпекового сектору, так і практичні механізми реалізації мобілізаційної політики через освітні інститути.

Незважаючи на зростаючий інтерес до означеної проблематики, у сучасній науці конституційного права все ще недостатньо опрацьованими залишаються питання формалізації базової загальновійськової підготовки як окремого інституту в системі правового забезпечення національної безпеки та її співвідношення з освітніми стандартами вищої школи. Саме ця проблематика потребує подальшого наукового осмислення та систематизації.

Виклад основного матеріалу. Зі змісту статті 17 Основного Закону держави вбачається, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Відповідно до ст. 65 Конституції захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [1].

Військовий обов'язок регламентується також і Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [2], зокрема в ст. 1 зазначено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України.

Отже, військова служба – це закріплений Конституцією обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її територіальної цілісності, недоторканності та суверенітету.

Підготовка громадян України до військової служби включає національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання, початкову загальновійськову підготовку, базову загальновійськову підготовку, підготовку у військових ліцях та ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови [2]. Враховуючи обмежений обсяг статті, зупинимось більш детально саме на базовій загальновійськовій підготовці.

Так, з вересня 2025 року в Україні вводиться обов'язкова базова загальновійськова підготовка для студентів закладів вищої освіти. Таке нововведення є частиною комплексних заходів, спрямованих на військову підготовку громадян, з урахуванням сучасних викликів. Адже військова підготовка громадян дозволяє державі ефективно реагувати на виклики, в яких вона опинилась. Війна вимагає високого рівня знань і навичок, умінь оперативно приймати рішення в умовах небезпеки.

Базова загальновійськова підготовка проводиться з метою здобуття громадянами України військово-облікової спеціальності, навичок і умінь, необхідних для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [2].

Відповідно до Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських [3] базову загальновійськову підготовку проходять громадяни України чоловічої статі (жіночої статі – добровільно), які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти.

Базова загальновійськова підготовка для студентів закладів вищої освіти включається до освітніх програм і навчальних планів закладів вищої освіти усіх форм власності, як окрема навчальна дисципліна і складається з теоретичного та практичного курсів. Причому, теоретична підготовка передбачає обсяг 3 кредити ЄКТС (90 академічних годин) і проводитиметься безпосередньо в закладах вищої освіти. Практична ж підготовка в обсязі 7 кредитів ЄКТС (210 академічних годин), буде реалізовуватись у спеціальних навчальних центрах Збройних Сил України. При цьому, слід зазначити, що курс теоретичної підготовки базової загальновійськової підготовки, як окремої дисципліни обсягом 3 кредити ЄКТС входить в межах визначених освітньою програмою загальної кількості кредитів ЄКТС.

Наразі типова програма навчальної дисципліни «Теоретична підготовка базової загальновійськової підготовки» [4] розроблена та затверджена робочою групою офіцерів Генерального штабу Збройних Сил України за погодженням Міністерства освіти і науки України. На підставі зазначеної програми заклади вищої освіти розробляють власні програми, які погоджуються з Генеральним штабом Збройних Сил. Водночас ці програми можуть містити додаткові та/або деталізовані вимоги до результатів навчання цієї дисципліни.

Слід зазначити, програму підготовлено з урахуванням досвіду ведення бойових дій у російсько-українській війні, яка розпочалась з 2014 року та принципів підготовки військовослужбовців у деяких державах-членах НАТО. В межах проходження навчального курсу теоретичної підготовки навчальної дисципліни «Базова загальновійськова підготовка» студенти отримають знання з національно-патріотичної підготовки; психологічної підготовки; розвідувальної підготовки; зв'язку та комунікації; підготовки з радіаційного, хімічного, біологічного захисту; військової топографії; інженерної підготовки (мінна безпека); статутів Збройних Сил України; домедичної допомоги; тактичної підготовки; вогневої підготовки; виживання; міжнародного гуманітарного право.

У програмі навчальної дисципліни «Базова загальновійськова підготовка» акцентується увага на дотриманні важливих принципів для ефективної організації та проведення базової загальновійськової підготовки. Зокрема це стосується систематичності та послідовності навчання; навчання здобувача освіти того, що необхідно на війні; щільності навчання; свідомості, активності та самостійності тих, хто навчається; наочності навчання; колективності та індивідуальному підході до навчання; єдності військового навчання й виховання. Зосереджена увага й на тому, що удосконалення вмінь та навичок здобувачів освіти за супутніми темами (після їх відпрацювання) здійснюється під час занять із тактичної та вогневої підготовки шляхом ввідних завдань необхідних для застосування на практиці та розгортання додаткових навчальних місць.

Основний акцент при вивченні курсу «Базова загальновійськова підготовка» зроблено на практичних аспектах, зокрема вмінні використання зброї, орієнтуванні на місцевості, забезпеченні власної безпеки в умовах бойових дій тощо.

Таким чином, змістовне наповнення програми навчальної дисципліни здійснювалося з урахуванням принципу «від простого до складного».

Теоретичну складову базової загальновійськової підготовки здобувачі освіти мають опановувати на другому курсі навчання. Практична підготовка проводиться після теоретичної підготовки у поточному навчальному році протягом одного місяця з травня до жовтня під час канікул.

Зазначимо, проходження практичної підготовки базової підготовки для здобувачів освіти чоловічої статі є обов'язковою умовою опанування відповідної освітньої програми. Відмова здобувача освіти чоловічої статі, який визнаний придатним до військової служби, від проходження практичної підготовки базової підготовки є підставою для його відрядження із закладу освіти відповідно до законодавства у сфері освіти.

Водночас Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських передбачає, що звільненими від проходження базової загальновійськової підготовки можуть бути студенти, які:

- визнані за станом здоров'я непридатними до військової служби;
- до набуття громадянства України пройшли військову службу в інших державах;
- проходили військову службу;

– мають сертифікат про проходження базової підготовки та здобуття військово-облікової спеціальності [3].

Після завершення базової загальновійськової підготовки проводиться підсумковий контроль. Здобувачі освіти, які пройдуть його успішно, складають Військову присягу, отримують сертифікат про проходження базової підготовки та здобуття військово-облікової спеціальності.

Досліджуючи запровадження базової загальновійськової підготовки не можемо не торкнутися питання можливості уникнення мобілізації для осіб, які здобувають вищу освіту. Так, раніше повідомлялося, що деякі чоловіки свідомо вступають до закладів вищої освіти з метою уникнення мобілізації. Їх частка серед студентів-першокурсників, які навчаються за кошти фізичних та/або юридичних осіб у 2023 році зросла до 70%, а середній вік – до 27 років. Найбільшу увагу привертає вікова категорія студентів (чоловіки 30+ та 40+) [5]. Іншими словами, вони користуються можливістю отримання статусу студента з метою отримання гарантій відстрочки від мобілізації в період воєнного стану. Звісно, це викликає занепокоєння, оскільки з'являються підозри у зловживанні освітньою системою для ухилення від обов'язкової мобілізації.

Разом з тим, з упевненістю можемо констатувати, що з введенням загальновійськової підготовки для здобувачів освіти, такі припущення стають неактуальними, оскільки студенти отримують можливість поєднувати академічне навчання із засвоєнням основ військової справи. Таким чином, дане нововведення не перешкоджає реалізації громадянами конституційного права на освіту.

Висновки. Запровадження базової загальновійськової підготовки у сферу вищої освіти України засвідчує глибоку трансформацію функціонального призначення університетської освіти в умовах збройного конфлікту. Йдеться про становлення нового публічного порядку, в межах якого освіта не лише виконує інтелектуально-когнітивну функцію, але й стає засобом реалізації стратегічних пріоритетів держави у сфері національної безпеки. Така інтеграція військової компоненти в академічний простір не є ані формальним приписом законодавства, ані ситуативною реакцією на зовнішні загрози, а радше інституціоналізованим механізмом правової адаптації освітньої системи до умов воєнного часу, що ґрунтується на конституційних цінностях солідарності, відповідальності та патріотизму.

Аналіз конституційно-правових передумов свідчить про те, що базова загальновійськова підготовка має подвійне нормативне значення: з одного боку, вона спрямована на виконання обов'язку громадян щодо оборони держави, а з іншого – на забезпечення державою необхідних умов для формування всебічно підготовленого резерву для сил оборони. Через нормативне поєднання освітнього і мобілізаційного потенціалів вибудовується концептуально новий формат взаємодії між особою, суспільством і державою, у якому студентська молодь виступає не лише об'єктом освітнього впливу, а й активним суб'єктом національної безпекової політики. У цьому вбачається зміщення акцентів із академічної автономності в бік суспільного обов'язку як конституційного інваріанту новітнього громадянства.

Підсумовуючи, можна констатувати, що інституціоналізація базової загальновійськової підготовки як складової правового режиму воєнного стану є свідченням формування багаторівневої, інтегрованої та адаптивної моделі національної оборони, в основі якої лежить людський капітал, підготовлений не лише до захисту територіальної цілісності, а й до правомірного, усвідомленого і ціннісно вмотивованого виконання свого публічного призначення. Це дозволяє розглядати вказаний інститут не лише як тимчасову правову новелу, а як довгостроковий системний елемент постіндустріальної державної політики безпеки, який забезпечує стійкість, спадкоємність і адаптивність правопорядку до умов нової реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
3. Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 р. № 734. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#n11>.
4. Типова програма навчальної дисципліни «Базова загальновійськова підготовка громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських» (теоретична підготовка). 2025. 50 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2025/02/24/typova-prohrama-navch-dystsypliny-bzvp-vo-24-02-2025.pdf>.
5. Іванова К. У 2025 році для студентів буде запроваджено базову військову підготовку: деталі. *ГЛАВКОМ*. 2024. URL: <https://glavcom.ua/country/science/u-2025-rotsi-dlja-studentiv-bude-zaprovadzheno-bazovu-vijskovu-pidhotovku-detali-1029808.html> (дата звернення: 04.05.2025).